
ÓKOR–KÖZÉPKOR

A germánok

Aligha tévedünk sokat, ha az alább ismertetendő kötetet reprezentatívnek és monumentálisnak nevezzük. Ezt az állítást már maguk a számok is igazolhatják. Az olvasó egy 3 kg súlyú könyvet tart a kezében, amelynek 640 lapját 37 szerző jegyzi. Az irodalomjegyzéke önmagában is 60 lapot tesz ki. A Germánok, mint alcíme is mutatja, egy berlini kiállításhoz kapcsolódóan jelent meg, annak kísérőköteteként (<https://www.germanen-ausstellung.de/>). Az előszó és egy általános bemutatást követően hét fejezetre oszlik, amelyek a germánok lakókörülményeit, táplálkozását és mezőgazdaságát, társadalmát, háborúskodását, rómaiakhoz való viszonyát mutatják be. Az utolsó fejezet pedig a recepciótörténet, amelynek a későbbiekben része lehet ez a kiállítás és maga a könyv is. Terjedelméből és változatos témáiból következően nem vállalkozhatunk itt az egész alkotás részletes bemutatására, inkább csak néhány tanulmány vagy fejezet szemléje következik többnyire a recenzensek szakmai érdeklődésének megfelelően.

A válogatás persze tükrözi a könyv főbb témáit, amelyekre az előszót követő bevezető tanulmányát is felépíti *Michael Schmauder*. Az életvilágok, harcosok társadalma, Róma kulcsszavakra fókuszáló tanulmány meghatározza a kötet témáját, tárgykörét is. Az ókori Germania a Rajna és Duna közötti közép- és kelet-európai térséget jelölte, amelyet keletről a szkíták vagy szarmaták lakta terület határolt. Ez a földrajzilag meghatározott egység a jelen kötet tárgya a IV. századi időszakig. Azon túl a germánokról szóló történeti gondolkodás, illetve a recepciótörténet kezdődik, amely tulajdonképpen azzal veszi kezdetét, hogy 1453-ban Európa ismét felfedezi a római történetíró, Tacitus *Germania* című munkáját. A német nemzet kiala-

kulása, majd Németország huszadik századi történelme erős hatással volt a germánokról kialakult képre, a velük kapcsolatos kutatások kérdésfeltevéseire. A könyv utolsó fejezetében *Susanne Grunwald, Kerstin P. Hofmann, Marion Bertram és Matthias Wemhoff* (aki a kötet egyik szerkesztője) tanulmányai vizsgálják ezeket a hatásokat Wagner, a múzeumi kiállítások és a falfestészet kapcsán. Emiatt a kötet nem csupán az ókorral, hanem a modern német történelemmel és az esztétikortörténettel foglalkozók számára is hasznos olvasmány lehet.

A földrajzi szemlélet érvényesül – érthető módon – *Angela Kreuz* Korai germán mezőgazdaság és táplálkozás (*Frühgermanische Landwirtschaft und Ernährung*) című tanulmányában, amely az antik írásos források megállapításait veti össze a legfrissebb archeobotanikai kutatások eredményeivel. A jégkorszaki jelenségektől meghatározott táj a rómaiak számára zord, rideg, lakhatásra alkalmatlan volt, amit jól tükröznek Tacitus szavai a *Germania* elején. A régészeti leleteken alapuló archeobotanikai kutatások azonban egész sor kultúrnövény termesztését mutatták ki: árpa, köles, rozs, zab, len, lóbab, festő csülleng ismerete és használata – regionális eltérésekkel – az egész területen kimutatható. Az árpa és a köles bizonyult a fő gabonafélének. A lelőhelyek több mint 90 százalékában találtak gabonamaradványokat, bár a későbbiekben a térségre jellemző rozs meglehetősen csekély mértékben fordult elő pl. Hessen és Mainfranken lelőhelyein. Az igénytelen növénykultúrák elterjedését a szerző inkább a politikai bizonytalanság és a gyakori háborús konfliktusok rovására írja. A rómaiak kedvezőtlen vélekedése ellenére a talaj- és éghajlati viszonyokhoz történő alkalmazkodás megteremti a helyi innovációt is, érdekes módon nem annyira a rómaiakkal kapcsolatban álló déli területeken, hanem északon. Itt adatolható már Kr. e. 300 tájától a szántás új fajtája, amelynek során a rögöket kifordítja az eke. Ez csak egy új eketípussal képzelhető el, amely technikailag bonyolultabb, mint a rómaiak által többnyire alkalmazott változat. A kasza elterjedése is minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy az aratási időszakban (ami részben egybeesett a

háborús időnnel) lehetővé tette a férfiak egy részének kiválását a mezőgazdasági munkákból. A rómaiakkal való kapcsolat egyébiránt nem minden esetben jelentett változást, a limestől távolabb élők esetében a mezőgazdaság területén nem figyelhető meg a „romanizáció”. A tanulmányt érdekességeképpen két recept zárja, amelyek a fentebb említett alapanyagokat használják fel.

Ruth Blankenfeldt szakterülete az északi germán régészet. Tanulmányában, amely *Harc és kultusz a Germánoknál*. Katonai felszerelés-áldozat a Thorsberger mocsárból (*Kampf und Kult bei den Germanen. Heeresausrüstungsoffer aus dem Thorsberger Moor*) címet viseli, az észak-németországi Süderbrarup közelében lévő Thorsberger Moor-t vizsgálta. Az itt feláldozott fegyverek alapján arra a fő kérdésre kereste a választ, hogyan szorongathatta a III. században a *limest* a germán haderő. Blankenfeldt először az áldozati tárgyak megtalálásának körülményeit ismerteti. A mocsarat, mint lelőhelyet H. C. Engelhardt fedezte fel 1858 és 1861 között. Más dűn mocsarakat is megvizsgált, s arra a megállapításra jutott, hogy sok tárgy tömörül kis helyen; jelentős részük katonai felszerelés (fegyverek, lószerszámok, valamint egy egész hajó). A válogatott zsákmányt kronológiailag osztályozta. A természeti adottságok miatt fa, bőr, textil, csont, agancs, szaru, sőt, még növényi rostok is fellelhetők voltak itt. Napjainkban több, mint húsz hasonló leletegyüttes ismert Észak-Németország és Jylland térségében. Mindez a szerző szerint valami Baltikum szerte jellemző kulturális hagyaték lehet.

Ezt követi az a kérdésfelvetés, hogy a vizsgált áldozati helyek vajon a lakosság mindennapi életterén kívül, vagy azon belül, annak részeként helyezkedtek-e el. Blankenfeldt szerint Thorsbergeer Moor egy „rituális táj” „rituális helyei” közé ágyazódik be, s egyszerre szolgált élettérként és temetkezési helyként is. *A M. Lrvschal* és *M. K. Holst* által „post-conflict ritual sites” néven emlegetett helyszínek funkciója párhuzamba állítható pl. a római *triumphusok* szokásával, s ezt Blankenfeldt szerint európai kontextusban is lehetne vizsgálni. A tanulmány következő része a térség konfliktusaival foglalkozik. Ennek forrásait a különféle színes – és nemesfémek, fa-, bőr-, üveg-

és kerámiatárgyak jelentik. Az egyes északi törzsek kapcsolatban álltak egymással, ám hadi szövetségük a nagy földrajzi távolságok okán nem volt tartós, így csak belső, törzsi harci politikák léteztek, ami miatt sokat harcoltak egymással. A tanulmány vizsgálja a lelőhelyen felbukkanó római tárgyakat is. A római kard (*spatha*) a germán harcosok egyik legfontosabb fegyvere volt, ám műhelyeik sem minőségileg, sem mennyiségileg nem tudtak versenyezni a rómaiakkal. Thorsberger Moor esetében a birodalom közelsége miatt sokkal nagyobb volt a római hatás.

A régészeti emléanyag számbavétele után következik a germán haderő összetételének és hadszervezetének vizsgálata. A szerző szerint a germán egységek 800–1000 fősek lehettek, akik között ismeretek lovasok és íjászok is. Feltételezhetők továbbá mesteremberek, valamint orvosok. A fegyverzet lándzsából, dárdából, római pengéből készült hosszú kardból, s kerek pajzsból állt. A római befolyás talán még a germán taktikára is hatással volt, azonban az a gyors manőverekre épített. A hadszervezet a személyi függésre és hűségre épült. Ennek bizonyítására a szerző a leleteket díszítettségük alapján megpróbálta összefüggésbe hozni az irodalmi források germán társadalomképével. A felszerelések alapján feltételezhető egy privilegiált harcos elit, a hadvezér személyes kíséretének léte.

Végül a tanulmány összefoglalja, hogyan tartozik össze a törzsek közti konfliktus, a harc és a kultúra. A germánok meghatározott rituális szabályok mentén csak fegyvereket és lovakat áldoztak, hadifoglyokat nem. A cél nem a legyőzöttek, hanem csupán azok fegyvereinek rituális megsemmisítése volt, vagyis tulajdonképpen a harcos identitás elpusztítása. Ezen rítusok a hatalom, az erő demonstrálására szolgáltak. Blankenfeldt egy jól szervezett, ütőképes germán hadsereg meglétével számol, amely a Kr. u. III. században már komoly problémákat okozott a *limes* mentén. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy eredményeit nem, vagy csak nagyon körültekintően lehet kiterjeszteni a további északi területekre az eltérő földrajzi és kulturális adottságok miatt.

Az ötödik nagy fejezet a *Róma: Egy hasznos ellenfél* címet viseli, és öt tanulmányt foglal magába. Ezekben a rómaiak és a germán

törzsek között kialakult gazdasági, kereskedelmi, technikai kapcsolódások tárgyi emlékei állnak a középpontban. A rómaiak mindehnyit megtermékenyítően hatottak a szomszéd népek kultúráira. Nem volt ez másként a germánok esetében sem. Ennek alátámasztására a könyv néhány germán földön előkerült tárgyat vesz szemügyre. Az első egy terra sigillata utánzat. A terra sigillata a római kerámiaipar egyik csúcstermékének tekinthető, a császárkor folyamán az igényes edénykészletek megtestesítője volt. Jellegzetes formavilággal és díszítőkészlettel rendelkezett. Nagy közkedveltségének volt köszönhető, hogy a limesen túli területeken is szívesen használták és sok helyen utánozták. A bemutatott utánzat díszítőmotívumai teljesen megfelelnek a római mintáknak, az összeállításuk azonban egy új kompozíciót hoz létre, ami lokális termékre utal, de távol áll a germán kerámia hagyományától. Valószínűleg egy eddig nem lokalizált provinciális termékről van szó, mely gazdag utánzótechnikájával az eddig ismert lokális kerámiatermékektől jelentősen különbözik.

A másik példa egy római ezüsből készült pajzsdudor a gommerni (Észak-Szászország) fejedelmi sírból. Felületét gazdagon díszítik aranyozott ezüstlemezek és színes üvegberakások. Ennek a pompás darabnak a jelentősége abban is áll, hogy bizonyítja a római kézműves technika felhasználását, valamint a római birodalomból származó értékes és ritka nyersanyag elérhetőségét messze a limes túloldalán. A pajzs és különösen a pajzsdudor kétségtelenül germán termék minden funkcionális és reprezentatív velejárójával, létrejötte viszont nem képzelhető el a római alapanyag és technika felhasználása nélkül. A pajzsdudor mellett feltárt vörös és kék pigment maradványok ugyancsak importált anyagok voltak. A vörös cinóbert a császárkorban Hispania provinciából szerezték be, és egyáltalán nem volt olcsó. Ugyancsak költséges volt az „egyiptomi kék” beszerzése, melyet a római birodalomban nagy mennyiségben állítottak elő.

Az együttműködés különös példái a római ólom- és ezüsbányák üzemeltetése a Rajna jobb partján Bonn és Köln térségében. Ezt a folyamatot nem szüntette meg a Kr. u. 9-ben Varus által elszenvedett

katasztrofális vereség sem, hanem folytatódott a következő 300 év folyamán. A rómaiak itteni berendezkedésére utalnak a *transrhena-na* feliratú téglák, melyek a Rajna jobb partján készültek. Ugyanígy folyt római kőbányászat, mészégetés is ezen a területen. Ezen jelenségek megnevezésére alakultak ki a kulturális „Kontakzone” vagy „contact spaces” kifejezések.

A szabad Germania északkeleti részén, a Weichsel torkolatvidékén (danzigi öböl) a germánok a balti népekkel érintkeztek. Ezen a területen (Frauenburg) került elő egy rendkívül gazdag kincslelet bronztárgyakból, gyöngyökből, pénzérmékből. Az utóbbi 32 érméből állt, 28 denarius, egy sestertius és egy solidus. A legkorábbi denarius Titus verete volt 80-ból, a legkésőbbi pedig Commodusé 192-ből. A többi az Antoninusok idejéből származik. A záró érme II. Theodosius solidusa, valószínűleg 431-ből való, tehát ez a *terminus post quem*. A solidus Pomerániába érkezése az 5. század közepén következhetett be, így a kincslelet földbe kerülése az V. század második felében történhetett meg. A lelet bizonyossága annak, hogy ezen a népvándorlás korai szakaszában kevésbé lakott területen még jelentős kézművesség volt jelen, melynek egyik tagja rendelkezhetett a gazdag fémkészlettel.

Mogontiacum (Mainz) városfalától 3,5 km-re, egy késő antik épületbe beépítve került elő egy bázis, melynek egyik oldalán egy fél térdre ereszkedő barbár ábrázolása látható, mellette pedig fegyverei. Testtartása, öltözéke, lehelyezett fegyverei a foglyul ejtett barbár ikonográfiáját mutatja, mely motívum jól ismert a triumfális szimbolikából. Gyakran találkozunk hasonlóval pénzérméken, nyilvános emlékműveken, de előfordul a magánépítményeken is. A barbár-motívummal kifejezett győzelmi szimbolika mint a politikai propaganda eszköze már a köztársaság kora óta használatban volt. A késő flaviusi időkben ez a téma bekerült a magánjellegű sepulchralis művészetbe is. Ennek alapja, hogy a harcok a Rajna mentén befejeződtek, és létrejöttek Germania superior és Germania inferior provinciák, melyek az addig domináló katonai témákat elavulttá tették. A még mindig előforduló fegyverfrízek elvesztik eredeti jelentésüket, mármint a győzelmet

a leigázott népek fölött, és dekoratív motívummá válnak, melynek jelentése az elhunyt *virtusa*. Ez a megállapítás érvényes a római városi szarkofágok ábrázolásaira is. A bázis tehát egy síremlék vagy egy magánemlékmű része lehetett.

Ernst Baltrusch, a berlini Freie Universität professzora *Römische Ethnographie: Germani, Iudaei, oder doch lieber Barbari* (Római néprajz: germánok, zsidók, vagy mégis inkább barbárok) című tanulmányában a római etnográfia általános sajátosságai mellett Tacitus *Germania* című munkáját és a szerző *Historiae* című művében a zsidókról szóló *excursus*t vizsgálja hangsúlyosan, de találhatunk megállapításokat a római politikára vonatkozóan is. A szöveg és a gondolatmentet közérthető, a szerző az alapvető fogalmak tisztázását követően bemutatja, hogy pontosan hogyan és milyen elemekből épült fel egy etnográfiai *excursus*, majd ezt követően ismerteti az általa választott két leírást, ezután megvizsgálja az ezek közötti hasonlóságokat és különbségeket, végül pedig a tanulmányt egy összegzéssel zárja. Tacitus alapján úgy tűnik, hogy a rómaiak a zsidókat ellenszenvesnek látták, miközben a germánok pozitív értékelést is kaptak. A germánok szabadságszeretők, a zsidók ellenben makacs és csökönyös nép. A germánok vendégszeretetével a zsidók elkülönülését ellenpontozzák a római szerzők. A zsidók ilyen értékelésében feltehetően szerepet játszott a nagy zsidó felkelés rómaiakra tett hatása is. A két etnográfiai leírás közötti különbségek vizsgálatánál talán érdemes lett volna egy-egy fordítással vagy idézettel kiegészíteni, alátámasztani az ilyen pontokba szedett megállapításokat, mert ezek segítségével még könnyebben követhető lett volna a szöveg gondolatmenete. A modern szakmunkák eredményeinek felhasználása és kiváló összegzése mellett a szerző saját eredményei, megállapításai kevésbé dominálnak a szövegben.

A kötetben még számtalan témáról olvashat az érdeklődő, így pl. többek között a germánokkal kapcsolatos ókori és modern előítéletekről (*Heiko Steuer* tollából) vagy éppen arról, miként közelíti meg a germánokat a lengyel régészet (*Wojciech Nowakowski* írásában). A tanulmányokat több száz színes kép, ábra és térképmelléklet kíséri,

amelyek még mutatósabbá és tekintélyesebbé teszik a kötetet, hozzájárulva az olvasók érdeklődésének felkeltéséhez is. A következő években, évtizedekben ez a könyv megkerülhetetlen kiindulópont lesz azok számára, akik a germánok ókori történetével kívánnak behatóbban foglalkozni.¹

Gabriele Uelsberg – Matthias Wemhoff (szerk.): *Germanen. Eine archäologische Bestandsaufnahme. Begleitband zur Ausstellung* (Germánok. Régészeti körkép. Kiállítási kísérőkötet) Museum für Vor- und Frühgeschichte (Berlin) - LVR Landesmuseum Bonn – Wissenschaftliche Buchgesellschaft Theiss, ISBN 978-3-8062-4261-4, 640 lap.

Gesztelyi Tamás–Takács Levente–Kapi Péter–Berecz Gábor

¹ „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”